

A DANTE NEMESSÉGI ESZMÉNYE.

***

III.

BESZÉD,

MELYLYEL

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUD.-EGYETEMEN

AZ 1907—1908. ISKOLAI ÉVET

1907. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 22-IKÉN

MEGNYITOTTA

Dr. LÁNCZY GYULA,

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK DOCTORA, A PADUAI EGYETEM TISZTELETBELI BÖLCSESZET-DOCTORA, HITES KÖZ- ÉS VÁLTÓÜGYVÉD, AZ EGYETEMES KÖZÉPKORI TÖRTÉNELEM NYILVÁNOS RENDES S A TÖRTÉNELMI SEMINARIUMNAK IGAZGATÓ-TANÁRA, UDVARI TANÁCSOS, A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZŐ-INTÉZET TANÁCSÁNAK, A BUDAPESTI ORSZ. TANÁRVIZSGÁLÓ-BIZOTTSÁG S AZ ORSZ. KÖZOKTATÁSI TANÁCSNAK, VALAMINT A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULATNAK VÁLASZTMÁNYI, AZ ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG REND. TAGJA, VOLT ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ, A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR E. I. DÉKÁNJA.

A DANTE ZEMESKAI EXHIBITION

BRISTOL

A BRISTOL CITY MUSEUM

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

BRISTOL

Tisztelt Ünnepestes Közgyűlés!

Fiatal Barátaim!

A tanévmegnyitó szövegekben, melyek ez utóbbi lustrum alatt helyütt elhangzottak, csaknem kivétel nélkül felhangzott a *kiváltság* jelszava is.

Igen, a *kiváltság*, melynek részeseivé lesznek mihelyt az egyetem küszöbét átlépték.

Nem a középkori corporatióhoz tartozásnak külső előjogairól van itt szó, hanem ama fenső, ama legbecesebb javakban való részesedésről, melyekben a halandóknak csak kis töredéke, csupán kiváltságolt kisebbségek vehetik ki osztályrészüket.

A szellemiek országát értem, az elmerülést és belátást az értelmi világba; azt a szellem-erkölcsi tökéletesedést, mely az életnek legfőbb célja és bárcsak viszonylagos elérésében, egyszersmind az egyetlen kincs, mely kivívásának küzdelmei és gyötrelmei között is boldogságot áraszt a hányódó lélekre.

Patet igitur, quod ultimum de potentia ipsius Humanitatis est potentia sive virtus intellectiva.

„Nyilvánvaló, — mondja Dante a Monarchia tractatusa elvi bevezetésében (I. Cap. 4.), — hogy magának az Emberiségnek legmagasabb képessége az értelmi képesség és erőhatalom“; és mert ez erőtehetség a maga totalitásában sem egy ember, sem a részleges

közösségek (particularium communitatum) valamelyike által meg nem valósítható, azért szükséges, hogy az emberi nemből sokaság támadjon, amely ezen tehetség teljességét megvalósítsa (actuetur).

E „multitudo“ összfoglalata azután az *állam*; és berendezésének, szükségleteinek legfőbb irányítója e közemberi cél elérésének biztosítása, melyet azonnal ismétel (5. Cap.): . . . . actuare semper totam potentiam Intellectus possibilis, első rendben (per prius) az elmélkedésre (ad speculandum) és másodszor ezután a cselekvésre, annak (t. i. ezen lehető értelmi erőhatványnak) kiterjesztése¹ által (per suam extensionem). S ezért, az eszmélkedés ezen elsőbbségeért lesz a nyugalom és csend az egyénnek — az Egyetemes béke (Pax universalis) a közállomány boldogságának — legfőbb feltételévé. De nem célom a dantei államtan mélységébe merülni.

Hisz az Önök kiváltságairól kívántam elmélkedni.

Hadd idézzem újra, mint tanári pályám kezdetén, idestova harmincz esztendeje, akkor ifjú docens tevém,² a fennszárnyaló, a reménységében szinte szertelen ígét: Nascenti homini omnifaria semina et omnigenae vitae germina indidit pater. Quae quisque excoluerit illa adolescent et fructus suos ferent in illo.

S azután tovább szöve azon „*Oratio de hominis dignitate*“ tételei között, mely minden idők irodalmi emlékei között meg fog állani: Homo variae ac multiformis et desultoriae naturae animal. Sed quorsum

¹ Ezen „extensio“ által, a különleges jelkenkezésekre (ad formas particulares) való kiterjeszkedés által, az „intellectus speculativus fit practicus“ válik cselekvővé. (Cap. 4.)

² A Felső oktatás Reformja s az Új Magyar Közműveltség című tanulmánysorozat bevezetésében. (Budapest, 1879. Különlenyomat a „Magyar Tanügy“ 1878/79. évfolyamaiból.)

haec? Ut intelligamus postquam, hac nati sumus conditione, ut id simus quod esse volumus.

A Renaissance határt nem ismerő bizalma az emberi lélek fejlődési képessége iránt mondhatta csak, hogy *mindazzá lehetünk, amivé lenni akarunk* és Asaph énekéből idézve: „Istenek vagytok és a Magasnak fiai mindnyájan, ha vissza nem éltek az atya nagylelkűségével (liberalitate), melylyel szabad választást (liberam optionem) engedett nekünk.”

A Renaissance *Euphorionja* írta e sorokat és lendült fel e magas hitre. Az a lélek, mely maga a neo-platonismus és a középkori keresztyén eszmének öllekezéséből született, Faust és Helena szülötte az élő valóságban, amint tüneményes korafejlettségében hirtelen feltűnik e csodás világnak átlátszó égboltján, s azután letűnik, mint egy hulló csillag, nem hagyva más nyomot maga után a fényes Oratió-nál; míg a mysticus speculatiók vaskos foliánsai — csupa por és hamu — a régészi kíváncsiság ritkán bolygatott vizsgálati anyaga . . . . *Pico de Mirandoláról* szólok és fenszárnyaló hitéről, az emberi lélek fejlődőképességének végtelenségéről.

És ha e hitnek fenszárnyalása azóta ugyancsak alábbszállott, s az akasztékok és gátló tényezők egész légiójának felismerése, ellenvetése az utóbbi századok tudományos kutatásainak, vizsgálatának egyik főtárgyát és negativitásában, fájdalom, legténylegesebb eredményét képezte — az igazság utolsó szava talán mégis a kora- és magas-Renaissance idealistáié, optimistáié. A szabadság országa mégis csak a szellemen van. És életünk értékét az a mérték szabja meg, mely szerint lényünk az eszme felé emelkedik és maga is megtelik e szellemi világ megértésének,

gyönyörei átérzésének elemeivel . . . . . Régi közhe-
lyekül látszhatnának ezek, ha egy bizonyos útszéli
realismus jelszavainak terjedése mind újabb actualitást
nem kölcsönözne nekik.

Ámbátor ugyancsak fonák félreértés vagy rossz-
akarató szándékosság volna korunk anyagelviségén
kenetesen siránkozni.

Ha buján is tenyésznek egy beteg sensualismus-
nak mocsárvirágai, az uralkodó vonás mégis a szel-
leméleti emelkedésnek ösztöne, egy erős spirituális
áhítozás. Az öldöklő kenyér- és bérküzdelmek harci
zaja és hörgése alól tisztán kihallatszik a jelszó, a
követelés: részesedhetni az élet szellemi javainak,
élvezeteinek kisebb-nagyobb mértékével.

Kétségtelen, hogy Magyarországtól nyugatra, már
azon a kis jelentéktelen Lajtha-folyami sávon túl, új
erők pezsdülését tapasztaljuk, új gazdasági és társadalmi
alakulatok- és concentrációknak lehetünk szemlélői.
Nagy *demokráciák szervezkedése* avagy uralmuk végleges
betetőzése játszódik le szemünk előtt, melyeknek lénye-
gét a birtokszervezet, a vagyoneeloszlás s a munkaviszo-
nyok gyökeres avagy fokozatos átalakulásai képezik.
Ugyancsak érdekes kérdés lenne, hogy ez átalakulások
egy igen közeli jövőben miképen fogják érinteni *az egye-
temeket* s a *nagy kiváltságot*, melyet jeleztem, t. i. évekre
elmerülni a tudományos ismeret elsajátításában, egy
életen keresztül élvezhetni annak gyümölcseit, számo-
soknak pedig kizárólag működhetni, élni az eszme, a
tudomány önálló szolgálatában.

Csak felvetém, de nem folytatom ez eszmemenet-
tet, mely époly idegenszerűnek tetszik e tisztos csar-
nok ünnepi díszében, mint amilyen nem actualis, hogy
ne mondjon ellenszenves társadalmunk, — már mint

azon egyedül számot tevő réteg előtt, melyet nálunk a „társadalom“ nevezete alatt értenek. S azért a *kiváltság* egy szorosabb és hagyományosabb attributumáról kívánok szólni, mely kétségtávol minden kiváltságnak koronája. S ez a *nemesség*.

Nagy tárgy és kiválóképen nemzeti. De épen azért engedjék meg, hogy átadjam a szót egy nagyobbak; hogy csak tolmácsa legyek a mesternek, kinél méltóbbat meg nem szolgáltathatnék ez ünnepélyes órában, tanúságul Önöknek, ifjú commilitonok!

I.

A *Convivio* negyedik s utolsó tractátusában, mely e nevezetes könyvnek legnagyobb részletét, csaknem felét teszi ki: DANTE a nemességről elmélkedik.

Emlékezetes könyvnek mondtam a *Conviviót*, mely cím annyit jelent, mint (a plátói) *Symposion*, — mindekelőtt azért is, mert egyike az első műveknek, amelyekben az új világ, a középkor egy saját alkotású nyelven bölcséleti eszméket önállóan tárgyalni megkísérlette. A provençalban s az ófranciában kétségtávol léteztek ilyen művek. Maga Dante a *Convivio* egy sorában jelzi, hogy olasz volgarban ily mű létezett, — t. i. Aristoteles *Eticájának* egy szerinte elhibázott fordítása — melyet azután a commentátorok TADDEO DI ALDEROTTO, a bolognai orvosi iskola megalapítójának, az „Ippocratista“-nak, egy tudományáról és magas díjköveteléseiről is híres orvosnak tulajdonítanak. De e fordításnak szövege sem maradt fenn,¹

¹ Az ellenkező hagyományok alaptalanságáról l. SUNDBY nevezetes művét Brunetto Latini-ről (olasz fordításban). Egyes töredékek azonban valószínűséggel, mint Taddeotól eredők, egy XVI. sz. nyomtatványban (s újra nyomva egy orvostörténeti okmány-publicatióban) fennmaradtak; felsorolva ZAMBRINI művében.

s ama régibb, fejlettebb irodalmak ritka termékei is, talán a flórenczi Brunetto Latini encyclopedikus francia Livre dou Trésor-ján kívül, — az egyetlen eredeti kiadásnak egy példányát magam is bírom — melynek egyes czikkei mint kor- és műveltségtörténeti documentumok jönnek számba, ma jóformán merő bibliographiai, legfeljebb történeti curiosumok. Míg a flórenczi költő könyve él — mert szenvedélyes lelke végiglüktet rajta. Tehát bátran mondhatjuk, hogy ez az első okoskodó könyv egy modern nyelven, és hatszáz éves kora daczára ma is olvastatik, bárha fejtegetései ugyancsak magukon hordják a középkor tárgyalási módjának mesterkéltsőt helyenként üres formalismusát. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy egészében kevésbé ment át a köztudatba, mint a Dante többi főbb művei. De ha egyszer legyőztük az alaki nehézkességet, úgy mélyen megragad a tartalomnak gazdagsága, erkölcsi ereje.

Formális kerete a következő: az elmélkedő és allegorikus Canzonék egy sorához — és 14 ilyen Canzonet állapíthatott meg idetartozókul a tartalmi és szövegi kritika — költőjük fejtegető értekezések, trattato-k gyanánt commentárját fűzte, gondolatait szötte volna. Helyenként maga utal a szövegben egy-egy Canzonera, melyhez a commentár következni fog, ám az soha meg nem íratott. Egy bevezetőn kívül csak háromnak „trattato“-ja fekszik előttünk és minden valószínűség szerint csak ennyi készült el. De ismétlem, magát a gondolatvilágot kifejező vagy legalább is jelző Canzonék — csak kisebb részüket nevezhetnők tankölteménynek — egész sorozatát bírjuk, ismerjük.

S ez ismeret nem oly olcsó áron szerezhető és nem csupa élvezet. Egyes helyek, mondhatni hosszabb

strófák közvetlenül megkapó szépségei mellett, sok keresettség, a provençal és nyomában az újon támadt olasz költészetnek mind fokozódóbb sajátosságai, az allegorismus rejtélyessége, homálya, nehézsége, a személyek és fogalmak symbolikus cserélgetése, melyet még Dantenál sem könnyít meg a tudat, avagy csak sejtelem, hogy egy mélyebb eszme vagy indulat szándékos burkolását képezi, helyenként maga is büszkélkedve hirdetvén, hogy csak a „Savio“-k, a bölcsek bírják azt kihüvelyezni. De ezek a bölcsek, ha ugyan kerültek, úgy látszik sírba vitték megfejtésüket és nem maradt más, mint egy csomó conjectura, egy „gyötrő talány“.

Csak egy Canzone nem osztozik e tulajdonságban s ez a Convito harmadik Canzoneja, mely a *nemeségről* szól. Rideg tantételes positivismussal és minden kétséget kizáró szabatossággal vonulnak fel állításai. Ha maga az elvi conceptió fenköltségén kívül van benne poesis, az a kísértő hosszú commentárban keresendő. De ott azután pazar kézzel szóratott. S époly határozottan meg is mondja e commentár legelején (Tr. IV. cap. 1.) e meztelen és szépítés nélküli alakításnak indokát. „Szándékom reávezetni az embereket egyenes úton sajátlagos megismerésére az igaz nemeségnek (*riducere la gente in diritta via sopra la propria conoscenza della verace Nobiltà*) . . . s e Canzoneban egy annyira szükséges orvosszerhez folyamodni. Nem látszott tehát helyesnek bármi képlet (*figura*) alatt beszélni: nem, rögtön el kell rendelni a gyógyszer, hogy hamarosan helyreálljon az egészség, melynek romlása oly csúf halállal fenyeget (*a così laida morte si correa*). S azért ennek az expositiójához nem kell semmi allegoriát megnyitni, hanem csupán a tételt betű szerint fejtegetni.“

És mi az a betegség, az a tévedés, amelyet ő a legerősebben gáncsolt, kárhoztat (massimamente re-prendea)? Válaszolja: „az a tévedés az emberi jóság (érték) felől, amennyiben belénk a természet vetette s amelyet nemességnek (nobiltade) kell nevezni. E tévedés — folytatja — rossz szokás (hagyomány?) és fogyatékos belátás következtében úgy megrögzött, hogy majdnem az egész közvéleményt (l'opinione di tutti) meghamisította, amiből a hamis ítéletek keletkeztek s a hamis ítéletekből az igaztalan tiszteletadások és megvetések, melyeknél fogva a jók alacsony lenézésben részesültek, a gonoszok (li malvagi) megbecsülésben és felmagasztalásban. Ami pedig a világ rendjének legveszedelmesebb felfordulása ....“

Azt hiszem, e sorok reávilágítanak a nagy elme kiinduló pontjára. De honnan az a sajátyszerű, izgalmas, exaltált hang és kedélyállapot már magának a tárgynak feltevésénél?

E tévedés, mondja, sok ellenséget szerez hölgyeknek: „a mia Donna“.

De kicsoda a Dante hölgye a Convivióban? Ismerjük a Vita Nuová-ét, ennek az esemény nélküli szív-történetét. A meghalt Beatrice volt az — és azután a megsemmisüléssel fenyegető gyász után, az a vigasztaló, megkönyörülő Donna pietosa, egy élő nő — később egy lelkiismereti furdalás. Beatricét ezután már csak a „Paradiso“-ban látjuk viszont, mint a hitbeli megvilágosulás symbolumát.

A Donna pietosa pedig, mint *Donna gentil* áll előttünk a Convivio-ban; egy minden földiségből kivetkőzött nőalak. Ilyen minőségében ez a *Donna gentil* még sokkal régibb ismerősünk. Ott láttuk a paviai börtönfalak között, midőn a vir consularis, sőt expatricius a gens

Anicianából Manlius T. Severinus BOETHIUS-ra¹ reáhajolt s a halálraítéltnek szorongó lelkét felderítette vígasztalásaival. E vígaszokat ama nagy lélek e napok feljegyzéseiben megörökítette: *De Consolatione Philosophiae*.² Ez 526-ban történt, a gót Theodorich alatt. A középkor, melynek kezdetleges és már azért is emotionális lelkét a *megszemélyesítések* ragadták meg mindenekfelett, még a fogalmak világában is, e mély benyomástól, e nőalak visiójától nem tudott többé megszabadulni . . .

„*Mia Donna* alatt, mondja ez expositióban Dante, értem a philosophiát, azt a leghatalmasabb világosságot (quella luce virtuosissima), melynek sugaraitól újra fakadnak a virágok és megtermékenyül az *embernek igazi nemessége*.“

II.

A középkori költészetnek egyik sajátja *a vitatás*; bizonyos eszmék, sőt eszméisített és személyesített érzelmeknek harczi felvonulása; élő vagy korábbi mesterek, költőtársak tételei-, szerzeményeinek czáfolása. S ez nemcsak a sajátlagos provençal műfajban, a politico-moralis *tenson*-ban nyilvánul s a testvérnepek ebbeli utánzataiban, hanem még a sajátképi lírai költészet versenyjátékaiban is.

A *nemességről* szóló *Canzone* — csak így, vagy szo-

¹ E cognomentumok felsorolása nem a rhetorikai ünnepélyesség fokozása kedvéért történik. Középkori iratokban a Severinus gyakran olvasható a Boethius-é mellett. De néha a „Manlius“ egymagában áll, mint ahogy Richer (X. század) latin Aristoteles-kivonataiban olvashatni. V. ö. *Hauréau Histoire de la Philosophie Scholastique* tom. I.

² „Astitisse mihi supra verticem visa est mulier reverendi admodum vultus, oculis ardentibus“ . . . (Liber I. Prosa prima.) A Migne-féle kiadásban, melyből idézek, a „Prolegomenák“ között egy korrendi összeállítás foglaltatik, „Testimonia variorum de Boetio et ejus Scriptis,“ a VI. századtól 1779-ig. Egy nem nagyon tökéletes összeállítás; Dante persze hiányzik belőle.

kás szerint első sorával („Le dolci rime d'Amor ch'io solia . . .”) jelezhetjük — mindenekelőtt a harczon, az ellenvélemények czáfolatán kezdi, még mielőtt saját véleményét kimondta, költőileg kifejtette volna. „Lete szem, mondja, lo mio soave stile, Ch' i' ho tenuto nel trattar d'Amore, E dirò del Valore — Per lo qual veramente uomo é gentile.“ De még ugyanazon strófa-mondatban folytatja: „Con rima aspra e sottile“ érdes és élesen szétszedő (subtilis) versben „meg fogom fenýíteni azoknak hamis és aljas (vile) ítéletét, kik azt tartják, hogy a nemességnek eredete (principio) a gazdagság.“ S itt mellékesen felhívom figyelmüket, hogy e helyen a nemességet nem Nobiltà-nak nevezi, tehát erkölcsi tulajdonsága czímén, hanem Gentilezzá-nak, ami közelebb jár annak társadalmi fogalmához; bárha a két kifejezés egyértelműnek vétetik, amint Dante a Convivio egy helyén külön ki is emeli; ami a „gentil“ szó helyes értelmezése szempontjából is figyelmet érdemel.

Tale imperò — imperavit aliquis — csak latinúl adhatom vissza az eredetinek szójátékát — akinek véleménye szerint ez a Gentilezza . . .

Fosse antica possession d'avere
Con reggimenti belli.

Ez a valaki ugyanis II. Frigyes császár volt s az itt idézett sorok lehető szószerinti értelme, melyre különös súlyt fektetek, a következő: a nemesség „vagyonnak régi birtoklása és szép viselkedés“ a reggimentot alig lehetővén nyelvünkön egész szabatsággal visszaadni.

Egy régibb német költő fordítás (Kannengiesseré) ezt megközelítőleg jól a következőkép adja vissza:

In angeerbten ähnlichen Besitz
Und Führung (t. i. Lebensführung) die da ehrte . . .

Amint a commentárban a császár nevét ejti (Federigo di Soave, ultimo Imperadore e Re de' Romani), az elvi új ghibellinek s a siciliai költőkirály rajongó tisztelőjének¹ egész hódolata nyilvánul s a nyelvezet különös dísz s ünnepélyességet ölt. Ezen Dante szerint téves, kiírtani való nézet mellett mégis „igen súlyos érv“ (gravissima ragione), hogy támogatja „l'eccellentissima Autoritate della opinione della Imperiale Maestà“ (cap 3.) s a 10. fejezetben egyenest védekezik s egy érdekes különböztetésben kiemeli, hogy *nem a császár* ellen polemisált, hanem az ellen, aki uralmat gyakorolt (tenne Impero) e definíciónak kijelentésénél, még pedig egy imperiumot, mely őt, mint fentebb kimutatta, a vélemények, az erkölcsi meghatározások terén meg nem illeti. Holott a császár tisztét képletesen épen az előbb úgy jellemezte, hogy ő „az emberi akaratnak lovasa“ (il Cavaliere della umana Volontà). S éppen ezért kimondja kereken, hogy Messere lo Imperadore *tévedett* úgy a részekben (nelle parti) — a scholastica ezt úgy mondaná: a kategóriákban — mint a módban. Hamis alanyát (suggetto) állította a nemességnek, a régi gazdagságot (cioé antica ricchezza) s azután egy tökéletlen formában vagy különböztetéssel folytatta (e poi procedette a difettiva forma ovvero differenza), t. i. a szép életmódot — costumi belli — toldva; holott az nem foglalja magában a nemességnek minden modalitásait („formalità“, mondja D.), hanem csak egy igen kis részét, mint a továbbiakban ki fogja mutatni.

Szabadjon ezekhez néhány, talán nem érdektelen megjegyzést fűznöm.

¹ Lásd a De Vulgari Eloquentia monumentális magasztaló nyilatkozatát a császárról és Manfred fiáról.

Már az első glossator, aki e Canzone és Dante nemesség-tanaival foglalkozott s azoknak száma, kik ezt rendszeresen nyomozták, a mai napig vajmi ritka volt,¹ — t. i. BARTHOLUS a SAXOFERRATO, a Corpus Juris XIV. századi glossatora, scholasticorum Jurisconsultorum facile princeps, nevezi azon ritka latin „Commentatiunculá“-ban WITTE, a legkiválóbb Dantisták egyike egyszersmind számottevő romanista jogtanár, mely irat a középkori római jog története egy másik jelesének, Pernice Ludovic doctori jubileumára ajánltatott fel (1861. Halae Saxonum), — nos, már a nagy Bartolo megjegyezte, mikép „nem található fel a Corpus Jurisban, hogy valamely császár (quidam Imperator)² posuit definitionem praedictam, hanem lehetséges, hogy más történetekben akadt reá.“ (t. i. Dante). Foliokat tesznek ki a kötetek, melyek a császár tetteiről és mondásairól szólnak, de semmi forrás, semmi adat, hogy Dante honnan merítette e nyilatkozatot, melynek sehol nyoma nincsen. S én még sem kétlem, hogy azt Dante legalább is jóhiszeműleg és bizonyos történeti valószínűséggel tulajdonította II. Frigyesnek, a legnagyobb Macchiavellistának harmadfél századdal Macchiavelli előtt, az éles ítéletű realistának. Mert a Canzonében formulázott nézlet egészen reá vall és némileg

¹ Voltaképen csak egy rendszeres kísérletet ismerek, t. i. *Theodor Paur*, a nagyérdemű német Dantistának mindenütt regisztrált — de kevesek által ismert, sőt akár csak látott értekezését „Dante über den Adel“, egy komoly, de a többi, Európára nem könnyen hozzáférhető folyóiratban: *Neues Lausitzisches Magazin*. Görlitz, 1890. — mely évfolyamot a nyáron megszereznem sikerült. E közlemény alig tartalmaz egyebet, mint a „Canzone“-nak kivonatos ismertetését — minden más elemnek egybevetése nélkül, még a Convito taglásaira sem reflectálva.

² Bartholusnak e fücsa kitétele onnan származik, hogy ő, mint tractátusának szövege is mutatja, csupán a Canzonet ismerte (még pedig szörnyű romlott szövegben); a Commentárról, a Convivióról pedig, úgy látszik, tudomással sem bírt.

más, mint a mi ellen azután Dante a commentárban polemisál. Az a definitió nagyjában megfelel a reális történeti viszonyoknak, amint azok egy nagyműveltségű és valóban felségi színvonalon álló uralkodó előtt tükröződhettek.

Antica possession d'avere, jószágnak régi birtoklása, a siciliai király és német császár előtt elsősorban azt a földbirtoki vagyont jelentette, melynek hosszabb időszakon keresztül hűbéri birtoklását a hódító normann és német nemesi családoknál, az ő *nobilità*-juk alapjául tekinteni megtanulhatta; mert valami mysticus vérbeli felsőbbbségben ő legkevésbé hitt. Az *aristocratia* nevezete pedig használatlan, valószínűleg ismeretlen volt, nem létezett; amire még vissza fogok térni.¹ Mert a palermói és messinai nagykereskedőkre alkalmazni e felfogást, nem lehetett eszében nyomós okoknál fogva, melyeket itt nem fejtegethetek, a nagy belföldi műipart pedig a császár maga monopolizálta vagy kormányzatilag creáltatta; ezekre alkalmazni sem lehetett a császárnak czélzata. Ha a császár még a reggimenti belli, a belli costumi feltételét fűzte hozzá, úgy ez a legtöbb volt, amit morális, erkölcsi érték tekintetében követelni, várni lehetett, ezen valójában amorális lénytől, a *Nitsche*-i eszmény ritka tökéletességű megszemélyesítőjétől: Jenseits von gut und böse.

A Dante értelmezésében azonban mindez megváltozik. Az aristotelesi *Ethica* tanulmányozója, a florenzi költő és tegyük hozzá *polgár*; mindenképen polgár, ki egy virágzó ipari és pénzügyi közállományban született — ... *Thusciam et Florentiam, unde sum oriundus et civis*, mondja a *De Vulg. Eloquioban* — s annak viszonyai között felnőtt, mindig a *ricchezza*, *divitiae*-ról be-

¹ Egy végleges különkiadásnak fenntartott kiegészítéseimben.

szél; — ami éppen nem zárja ki, hogy ezekbe ő is belefoglalta a gazdagságnak legtartósabb, legkeményebb és a középkorban mindenképen leghatalmasabb tőkealakját, t. i. a földbirtokot.

Hogy a római jogtanár és glossator is így fogta fel a Dante kifakadásait ezen vagyoni, gazdasági kriterium ellen, mutatja szövege, amelyben már a quidam Imperatornak tulajdonított meghatározást így adja vissza: *quod nobilitas est antiqua possessio aeris et divitiarum cum pulchris regiminibus et moribus*. A XIV. századi romanista, mint civiljogász tehát egyenest a pénz és gazdagságok régi birtokát emlegette, amit különben Dantéval szemben ugyancsak Aristotelesre (per Philosophum IV. Ethicorum) és az Aquinas Summájára (gondos számjelzéssel) hivatkozva, a nemesség jogos alapjai gyanánt megvéd és erkölcsileg is igazoltnak talál: *propter magnanimitatem*.

A császár nevével, hatáskörének érintésénél, a Convivio felidézi Dante politikai hitvallása és világnézetének sarkalatos pontjait, amint azokat a későbbi, a „De Monarchia“ tractatusában kimerítőbben és rendszerebben kifejtve találjuk. Ezekre ezúttal nem reflektálhatunk. Ámbátor Dantenál semmi sem egyszerű reproductio, és még ott is, ahol ugyanazt az eszmemenetet akár összefoglalva, tömörebben visszaadni látszik: amint kezének nyoma éri, új árnyalatok tűnnek elénk s új szintörés világa esik a tárgyakra. A Dante államtanának nyomozói, főleg a német „Staatslehre“ vázolók, kizárólag s azért vajmi hézagosan, szegényesen, a „De Monarchiá“-ból construálnak. De én ehelyütt csak egy pontra kívánom figyelmüket irányozni, melyet tudtommal eddigelé senki ki nem emelt. Ahol a császári jurisdictió elhatárolásáról beszél — s

egész más criteriumokkal mint a „Monarchiá“-ban — a császári mesterség, az „Arte Imperiale“-ben rejlőknek mondja az „olyan szabályokat, melyek merőben mesterségek, regole che sono pure arti, amilyenek a házassági törvények, a szolgák, a hadszolgálat, az örökségi következés törvényei — s ezekben teljesen alá vagyunk vetve a császárnak, minden kétség és habozás (sospetto¹ nélkül“. Azonban vannak más törvények, amelyek mintegy kísérői a természetnek (quasi seguitatrici della natura) s ezekben nem vagyunk neki alávetve. És lejjebb: „... így nyilvánvaló, hogy a nemességet definiálni nem a császári mesterségre tartozik“, Dante egész felfogása a nemességről e tételt élesen megvilágítja.

Először látjuk itt, bárha csak közbevetőleg, de egész határozottsággal felállítva a házassági jogterület — le leggi de matrimonii — császári, vagyis világi jogtermészetének tényét, a középkorban merő követelményét. A történeti folytonosság szempontjából hézagpótló e ténynek constatalása, mely az irodalomban ehelyütt talán először történik. Csak úgy válik érthetővé s elveszti elszigetelt, erraticus jellegét az a jogvélemény, melyet csak néhány évvel Dante halála után MARSILIUS de Padova, a Defensor Pacis szerzője, a középkornak leghatalmasabb politikai reformer írója, „De jurisdictione imperii in causa matrimoniali“ címen adott bajor Lajos császárnak a Margaretha „Maultasch“ herczegnő, leendő menyé való ügyében hozott házasságbontó ítéletének jogszerűsége mellett.² Marsilius de Padova-t is a bajor udvarnál benső összeköt-

¹ Suspectus: l. e. szónak igen sokszoros árnyalati különbözőseit a Divina Comedia különböző helyein.

² L. a minorita-rend nagy scholasticus Doctorának, az Occamnak tulajdonított hason ügyben és azonos tenorban tartott „Tractatus“-t.

tetésben, eszmei s érzületi közösségben látjuk azon menekült olaszországi franciscánusokkal, — előzményeik miatt nem mindnyájukról mondhatjuk spiritualisokkal, — mely tábornak mély hatását Dantéra, vallásossága bensőségére és pápaellenes egyházpolitikai gondolkodására, állásfoglalására ismételve fejtegetni, kimutathatni alkalmam nyílt, részint közrebocsátott, részint kiadatlan Dante-tanulmányaimban.

III.

Ugyanezen befolyásnak vélem tulajdoníthatni, hogy visszatérjünk a *nemesség* kérdésére, a gazdagság, a javak bírása elleni invectivákat, ahol azoknak nemességszerző, alkotó természete ellen támad. Ami kevésse jelezhettem eddig a Dante nemesség-tanát, mégis elegendő, hogy megértsék, miszerint az ő magas erkölcsi felfogása mellett, magát a vagyonbírást, bármi formában ily jogalapnak el nem fogadhatta, ezt méltán vissza kellett utasítania. De az indokolás természete, és még inkább az az izgalmas, szenvedélyes mód, amelylyel tiltakozik, a szerves összefüggés, amelyben mindez egész gondolatvilágával és művével áll, megkívánják, hogy arra mégis röviden rátérjünk.

A véletlen, gyakran az igaztalanság, mely szerzésükkel jár; bírásuk, gyarapodásuk veszélye; a növekvő sóvárság újabb és nagyobb kincsek után, — mind a két „törvény“ — a kánoni és rómainak igyekezete e sóvárságot korlátozni, mindez bizonyítéka, hogy a gazdagság, „le ricchezze“ természete szerint alacsony (vili) és azért nemességet alapítani nem képes; mert éppen ez az alacsonyság, (nemtelenség) (viltà), ellentéte a nemességnek. „S itt viltà, aljasság alatt elfajulást *degenerazione*-t értünk, mely a nemességnek ellenlábasa.“

Bár e terminus, degeneratio, tudtom szerint Dante műveiben csak ehelyütt fordul elő s a Divina Comédiában egyáltalában nem, mégis engem, valahányszor olvastam e legnagyobb műnek énekeit, tervszerűségében megragadott az a következetesség, amelylyel Dante mind a három regio Canto-iban reámutatott régi uralkodóházak, dynastiák és kisebb családok fejlődésében, az érdemetlen vagy képtelen utódok által képviselt eme degeneratív processusra, melynek tüneténye őt különösen foglalkoztatni látszott.

Mikor azután a vagyonszomját összehasonlítja vagy inkább szembesíti a tudományszomjával, amely szintén kielégítetlen, azt mondja: hogy az nem von le a tudománynak magának tökéletességéből, mint az átkozott gazdagságnál „come le maledette ricchezze”; ugyanaz a jelszó, melylyel a Paradiso IX. énekében Flórencz terméke bélyegeztetik:

Produce e spande il maladetto fiore,

mely tenyésztí és terjesztí azt az átkos virágot (t. i. az aranyveretű forintot)

C'ha disviato il pecore e gli agni.
Perocché fatto ha lupo del pastore

(130—33. sorok),

melytől eltévelyedett birka és bárány, (vagyis a nyáj) mert farkasra változott tőle a „pásztor”; kinek kiléte iránt a következő sorok sem hagynak kétségben:

A questo intende il papa e i cardinali . . . .

(136. s.)

Talán még vissza fogunk térni a viszonylatra, mely e szélső felfogás és Dante személyes életkörülményei között fenforgott; ám e szűkre szabott keretben át kell térnünk arra, amire a Dante érvelésének, érzü-

letének egész súlya esik, mondhatjuk indulatainak egész féktelensége reászakad, ami nem a gazdagság következménye, hanem az örököség, az ősiség principiuma.

A második szakasztól végig a nyolczadikig s épen úgy a kísérő, de inkább kiszövő és fokozó commentár fejtegetésein keresztül visszhangzik a panasz s az ostromozás:

La così falsa opinion tra noi

ellen, mely hamis vélemény szerint „per ischiatta“, nemzetség, születés szerint (gentili) *nemesek* azok, akik *hosszú ideig* nagy vagyont bírtak és hogy „nemes embernek“, „uomo gentil“-nek hívják azt, aki mondhatja: ennek vagy annak az érdemesnek unokája vagy fia voltam: .... I fui

Nipote o figlio di qual valente

Benché sia da niente

még ha semmi ember maga, ki ezt mondja. A negyedik strófa különösen azok ellen fordul, akik szerint a közember — nem fordíthatom másképen ehelyütt a „vil uom“ kitételét — nemessé nem válhatik, sem hogy ily atyától nemzetség nem származhatik, melyet valaha nemesnek mondhatnak; „kik állítják, hogy időtelése kell a nemességhez“.

Che tempo a Gentilezza si convegna.

Már a társadalom-politikai eszmék története, filia-tiója szempontjából is a legnagyobb figyelmet érdemelik e bizonyítgatások; holott, mint már jeleztem, épen a politikai tanok művelői részéről nem találkoztak a kellő számbavétellel, mert nem ismerték a Conviviot.

A támadásnak központjában az az érv áll, hogy az *ellenfél* (l'avversario) szerint a nemesség abban az

időben kezdődnek, amelyben feledésbe menne az elődök alacsony állapota (il basso stato degli antecessori). Ezt ostorozza. Tehát nemesség annál korábban születnék, minél rosszabb emlékezetűek, feledékenyebbek az emberek. Holott a természetben minden többi nemben is van nemesség; van nemes és silány ló, sólyom, nemes és közönséges gyöngy; ezekben tehát nem az eredet feledése, hanem értékük határoz. Tehát a többi dolgoknál a nemesség magva a jóság, azaz érték lenne, az emberekénél pedig a nemesség alkotóelve a feledékenység.

S itt, t. hallgatók, egy fordulat következik, mely páratlanul áll az összes classikai irodalomban, de ami főbb, magának Dante műveinek szenvedélyes kifakadásaiban. „Ha az ellenfél ezt mondja, akkor nem szavakkal kellene felelni, hanem a kést ragadva akkora bestialitás ellen.”

Pedig a 8-ik fejezetben (mikor a császárról és Aristotelesről volt szó) még külön hangsúlyozta Dante, „hogy a nemességet tárgyalván, nemesnek és nem közönségesnek kell bizonyodnunk“ (me nobile e non villano deggio mostrare).

De hát az ilyen apró ellenmondások Dantenél bizony előfordulnak — vannak ennél kiáltóbbak is, melyek nemcsak a modort, a formát érintik.

Ám a fenforgó esetben e kitörésnek féktelensége tárgyilag is nevezetes. Mutatja, hogy ez az egész eszmenet mennyire szíven fekszik a szerzőnek, vagyis inkább, hogy itt a személyes indulatok és benső érdekeltségnek egy túlérzékeny húrja jött rezgésbe. Ez több, sőt egészen más, mint egy elméleti igazság latolása vagy vitatása. Ez utóbbit azon folytatja, hogy ha a leszármazási és időtelési nézet a nemességről

megállna, akkor mindnyájunknak vagy nemeseknek, vagy nem-nemeseknek kellene lennie, miután mindnyájan egy embertől származunk, t. i. Adámtól. Ha pedig az embereknek származása szerinti különbségét vesszük fel, akkor több „első embernek“ kellett volna lennie — „amit sem én, sem ők nem engedhetnek meg, „se son cristiani“ mondja a Canzone. De a szövegben, a szentírásnak mindenekfelett álló ítéletén kívül, különösen a római költők tekintélyét veti latba — és így lesz döntő érvvé, egy embertől való leszármazásunk mellett, hogy Ovidius a *Metamorphosis* (I. 78—83.) mondja: *natus homo est* — nem pedig „homines“ — ami igen jellemző adat magára a középkori elme okoskodására nézve. A „Filosofus“ pedig — mondja még előzőleg Dante — ugyan nem veszi fel egy közös embertől való származásunkat, de azt állítja, hogy egyetlen közös lényeg (*una sola essenza*) van az emberben. És kétségekívül nagyokat nevetne¹ Aristoteles, folytatja, ha hallaná, hogy az emberi nemzedéknek két külön fajtáját különböztetnék meg, mint a lovak és a szamarak speciesét: ámbátor (bocsásson meg Aristoteles) ugyancsak szamaraknak lehet nevezni azokat, akik így gondolkoznak“ (cap. 15.).

IV.

S azután végre reátér (Canz. 5. strófa — commentár 16. fejj.) arra, hogy az ő felfogása szerint mi

¹ A *Bollettino Dantesco* 1901. évfolyamában F. *Angelitti*, a palermói observatorium csillagásza, a „*Quastio de acqua et terra*“ tractatusához szólván, azt az észrevételt teszi, hogy Dante, Aristotelesnek műve alapján (De Coelo; a Metaphysica) három nemét különbözteti meg a tévelynek: a hamist, a lehetetlent s a képtelent, ahol Aristoteles már nevetne; s a nevezett (igen kétes eredetiségű) *Questi*óban is olvashatjuk: *rideret Aristot., si audiret* . . . Tehát a fentebbiekben Dante a képtelenség Chimborassóját akarta megjelölni.

legyen voltaképen a nemesség. De ismételnem kell: a támadás pengéjét itt sem hajtja le; a polemia csak szünetel, de meg nem szűnik; s a tévedések kimutatása végett a korabeli, szinte a napnak ismert alakjai és családjaira czéloz, ami egyértelmű azzal, hogy — legalább az emlékezetben erkölcsileg el is ejti őket, jogosulatlan fölényüket. S itt sem állít fel egy tételes meghatározást, hanem inductive jár el, felsorolva az erénynek és nemességnek bizonyos hatványait, melyeknek rokonságából maguknak a ható erőknek azonoságát vezeti le. De végső következtetése mégis az, hogy az erények a nemességből erednek. A Canzone szinte szószerint reprodukálja az aristotelesi *Ethica* egy tételét, mely az eredetiben így hangzik: „Az erény egy választó állapot, amely a középen van“ *ἡ ἀρετὴ ἡ ἀρετὴ ἐστὶν προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα* aminek latin fordítása: *virtus est habitus eligens in medietate consistens*.

A nemesség lényegében mindig a jót hordja, az alacsonyosság mindig a rosszat. S az erény hasonlóképen mindig dicséretet kiválaszt. (*Dà sempre altrui di sé buono intelletto*.)

E' Gentilezza dovunque e' virtute — kezdi a 6-ik strophá

Nemesség mindenütt van, ahol erény,

De erény nem mindig, ahol ő . . .

Nem folytatom e túl-subtilis különböztetéseket.

A commentár itt is világosságot és energiát kölcsönöz a túltömör verssoroknak.

„E szó alatt: nemesség, mondja (16. fej.), értetik minden dolognak saját természete szerinti tökéletessége.“

S itt idézi Aristotelest, de a *Physica* hetedik könyvét és tételét a (mértani) körről, mely ha magában befejezett, nemes körnek nevezetik.

S azért mondja Salamon király az „Ecclesiastes“-ben, a Prédicator könyvében: „Boldog az ország, amelynek a királya nemes, ami nem más, teszi hozzá, mint amelynek királya tökéletes a lélek és testnek tökélye szerint.“ És ugyanaz azt nyilvánítja mondván: „Jaj az országnak, amelynek királya gyermek“, mert nem a korról nevezi kisednek, hanem rendetlen erkölcsi és hibás életéről.

Vannak bolondok (*alquanti folli*), akik e szó alatt „nobilis“ azt értik: sokaktól emlegetett s ismertnek lenni; állítják, hogy e szó *nosco*, „ismerni“-ből ered. Holott a „nobilis“ Dante szerint a „non vilis“-ből ered, amit mai nyelvészeink kissé koczázott etymológiának fognának ítélni; de a középkor okoskodása ennél sokkal erőszakosabbakat is produkált.

S itt következnek azután a híres, jellegzetes példák a (régi) Szt Péter-templom kupolacsúcsáról (vagy a térnek régi obeliszkjéről?), mely a legismertebb lévén, a fentiek szerint a világnak legnemesebb köve volna; s Asdente, a jósolgatásairól híres parmai vargáról és Alboin della Scala-ról (pedig a Scaligerek régi, hatalmas dynasta- házáról van itt szó), kik mind igen ismertek, de vajmi kevésbé nemesek voltak — és mindegyikéhez fűzhetnék korjellemző adatokat és észrevételeket. De nem szabad részleteknél időznünk. Hisz minden adat és minden okoskodás *egy* főtétel megerősítésére convergál, melyet ismételve hangsúlyoz, t. i. hogy a nemesség minden lényben természetének betetőzését, tökélyét jelenti. „Az egynemű lényekben, amilyenek az emberek valamennyien“ in quelle cose che sono di una spezie, siccome sono tutti gli uomini — különösen ki kell emelnünk e fordulatot, mint az emberek eredeti egyenlőségének újabb erősítését, — a legmagasabb

tökéletesedésnek lényegi elvei nem definiálhatók s ezek csak a hatásaik által ismerhetők fel, tehát ezeket a gyümölcsöket kell szemügyre vennünk; ezek pedig azok az erkölcsi értelmi erények, amelyeknek csírája a mi *nemességünk*“.

Egy közös erényből származnak mind, mely az aristotelikus definitio szerint az a „habitus eligens“ az a kiválasztó működés, amely az ember boldogságára vezető tulajdonságok sorában előáll. Az Aristoteles isteni ítéletéhez (la sua divina sentenza) mondja Dante, nincs mit hozzátenni és a *tizenegy* erényt, melyet ő megnevez, a költő is elsorolja.

Ne kívánják, hogy ismételjem a felsorolást. De a Dante keze alatt egy sajátos báj és jelentőséget nyer egyenkénti felsorolásuk. Csak példaképen vegyük a legelső, „melyet *Bátorságnak* (Fortezza) neveznek, amely fegyver és fékező; hogy mérsékeljük vakmerőségünket és félénkségünkön erőt vegyünk azokban a dolgokban, amelyek életünk romlására visznek“. Ez tehát az „a választó tulajdonság“, mely „középen áll“, vagyis a szélsőségek között helyreállítja lényünk erkölcsi egyensúlyát.

„Az erény Nemességgel és szenvedelemmel (passione) elegyes dolog; de mivelhogy felülkerekedik benne a nemesség, az erény róla neveztetik el és Jóságnak (Bontà) hívják.“ (Cap. XX.) S itt minden átmenet nélkül megszakitva ezt a nem minden homály nélkül kifejezett eszemenetet, a költeményben s a Commentárban egyaránt felhangzik a tiltakozás: „Azért senki se dicsekedjék, mondván: Nemzetségemnél fogva bennem van:“

Dicendo: Per ischiatta i' son con lei;

Ch'elli son quasi Dei

Que' c' han tal grazia fuor di tutti rei.

„Mert hiszen, folytatja a Commentár, akikben ez a malaszt (grazia) benne van, vagyis ez az isteni adomány, ezek maguk is szinte istenek, makula nélkül valók. És ne tessék senkinek túlfeszülni (troppo alto), ha mondom, hogy istenekhez hasonlók — hisz fentebb, a III-ik trattato 7-ik fejezetében megmutattam, hogy miként egészen aljas és állatias emberek léteznek, úgy a legnemesebbek és isteniek is. Amint Aristoteles bizonyítja az Ethika hetedik könyvében, Homeros költő szövegéből. Úgy, hogy ne mondják a florenczi *Ubertik*, sem a milanói *Viscontik*: „nemes vagyok, amiért ilyen nemzetségből való“. „Mert az isteni mag nem hull nemzetségbe avagy törzsbe (non cade in ischiatta cioè in istirpe), hanem esik az egyes személyekbe, s amint alább megmutatva lesz, nem a törzs teszi nemesekké az egyedeket, de az egyedek teszik nemessé a törzset“.

(S itt közbe kell vetnem, hogy az „ischiatta“ szó, melyről ezentúl még ismételve történni fog említés, nem egyéb, mint az ó-felsőnémet „slahta“ (Geschlecht), tehát „per ischiatta“ annyi, mint: ex genere).

Dante közvetlenül ezután ismét felveszi az előbbi fogalmat; amidőn (aköltemény) mondja: *Mert csupán Isten ajándékozza a léleknek* (Che solo Iddio all'anima dona) — csak az Isten bocsáthatja e csírá a lélekbe, csak azon személybe, amely teljesen alkalmas és kész (acconcio e disposto) annak befogadására; a tökéletlenül helyezett lélek nem alkalmas ezen áldott és isteni befolyásnak befogadására, mint amikor egy drágagyöngy tökéletlen alkatánál fogva nem képes befogadni az égbeli erőhatást; mely utóbbit, az a *nemes* Guido Guinicelli mondja egyik Canzonejában, melynek kezdete: „Al cor' gentil ripara sempre Amore“ . . . (Cap. XX.) (Hű értelmezéssel: A nemes szívben mindig lakozik szerelem.)

V.

Álljunk meg egy perczre e tételeknél. Bármily világos legyen értelmük, egész horderejüket, súlyukat csak némely történeti consideratio leendő képes megvilágítani. Tehát a *nemes* Guido Guinicelli Canzoneja hivatik fel tanúskodásra e tételek igazsága mellett. Miről van itt szó? Bármilyen alanyi, markáns és meglepő legyen a hang, a felfogás, maga az egész eszmétársulás mely a fentebbiekben nyilatkozott, — meglepő a középkori gondolkodás egyik legjellegzetesebb képviselőjénél, — ne higyjék, hogy az egészen magában álló, spontán, vagyis előzmény és leszármazás nélküli. A középkorról keringő közkeletű nézet és felületes, gyakran tendentiosus ismeret avagy tájékozatlanság tekinthetné csupán ily magában állónak.

Dél-Európa költőiskolái rég hangot adtak e közemberi aspirációknak. Nem akarhatok itt a provençal trobadorok politikai költészetéről szólni; és nincs módomban lapozni Walther von der Vogelweide dalai között, amelyekre pedig az utolsó, nagy átnézetes Dante-műnek szerzője, Zingarelli is, egy harmadéve a Canzonieréről tartott előadásában hivatkozik.¹

De a XIII. századi olasz lyra első virágfakadásában, a bolognai költői iskola fejénél a fentnevezett Guido Guinizelli költészetében ez eszmemenet különös színerővel, megkapó plasztikával jut kifejezésre. „Rímei”-nek száma, legalább amennyire kéziratokban szétszórva, vagy csupán a kortársak feljegyzéseiben említve ránkmaradtak, vajmi gyér. És ha neve az olasz köl-

¹ Il Canzoniere di Dante — különlenyomat az 1905. évi florenczi *Lectura Dantis* című kötetből, melyet a tudós szerző, aki ugyancsak a Bullettino Dantesco 1905. évi folyamában recensálta, Note sur le Grand Refus etc. (Paris, 1903) cz. Dante-tanulmányomat, velem közölni szíves volt.

tészet történetében soha nem halványuló fénnnyel tündököl, azt elsősorban amaz idézett versének tulajdoníthatjuk; — la sublime, a felséges Canzonénak, mint *Monti* nevezé; azután a *rendkívüli hatásnak, melyet Dantéra* gyakorolt s a visszfénynek, mely e nagyobb elme minden munkájából az ő nevére visszaárad. E „felséges éneknek” tárgyát egy cím jelzi, amely alatt D’Ancona egyik újabb kiadványában¹ jelezve találom: A szerelem és nemességnek eredete és természete. S itt közbevetve meg kell jegyeznem, hogy a fogalomnak árnyalása a magyar kettős kitétellel (szerelem, szeretet) felette nehezíti annak az egységes és mégis folyton differentiálódó — az érzékiből a legelvontabb eszmeiségig emelkedő fogalomnak visszaadását, melyet az olasz irodalom és elmondhatjuk az olasz genius, e szóhoz köt: Amore.

Veleje az, hogy a nemes szívvel, mert a „gentil”-nek e XIII—XIV. század eleji költészetben ez szinte kizárólagos jelentősége, együtt születik ez a magasztos szerelem; miként a természetben, ahol nap és fény — fény és hő együtt teremtetett s egyik a másik nélkül nem képzelhető. A szerelem tüze úgy száll a nemes szívbe, mint a bűverő a drágakőbe. Ez utóbbira hiába árasztaná azt a csillagzat, ha a nap előbb meg nem nemesítené, előkészítené (lásd ugyanezt a hasonlatot a *Convivio* fentemlített passusában). Aljas természet (prava natura) a szerelemnek ellentállana, mint ahogy a víz lehűti a forró vasat.

„Naphosszant hevíti a nap a sarat,

Amaz ocsmány marad, de a Nap hevét nem veszti.

A gőgös mondja: vérségemnél fogva nemes vagyok —

A sárhoz hasonlítom őt; naphoz a nemes érdemet (értéket).

¹ A középkori kéziratokban valamennyi itt említett s említendő költemény minden címfelírás nélkül található.

Mert nem szabad hinni, hogy a nemesség
 A szíven kívül legyen,
 Királyadta méltóságban,
 Hanem az erény oltá belé a nemességet.“

Azt hiszem, hogy ezen szószerint visszaadott tételek és sorok eléggé megvilágítják a bolognai költő eszmemenetét, a többi vajmi becses elemnek, részletnek idézése, taglalása nélkül is.¹

A hatás, melyet az Dantére gyakorolt, szinte mérhetetlennek volna mondható, ha a költő irodalmi munkássága *egész körzetén*, egész pályáján keresztül maga nem jelezné annak mélységét.

Már az első termék, a *Vita Nuova* 10-ik sonettje e gondolatnak visszhangja:

Amore e 'l cor gentil sono una cosa
 Si come *il saggio* in su dittare põne

Ámor s nemes szív — egy dolog magokban
 Mikép a *bölcs* azt ő könyvében írja

fordítá a mi öreg Császár Ferenczünk (holott a „dittare“ inkább szerzeménynyel lenne fordítandó). Ez a *bölcs*: Guido Guinizelli; és magát a jelzőt Dante csak a hajdankor nagy költőinek tulajdonítja; első sorban Virgilre, helyenként Statiusra s egyszer Juvenalra alkalmazva. Már az is merőben új volt, hogy e jelző

¹ Szabadjon ehelyütt köszönetemet kifejezni ZAMBRA PÉTER, egyetemünkön az olasz nyelv és irodalom tanárának, aki kartársi érdeklődéssel utánam küldte a Guido énekének variánsait, valamint a sajátkezűleg átírt magyarázatoknak összeállítását és némely egyéb hasznos anyagot. Sajnálatomra, a fenti nagyérdekű költeményre bővebben ki nem terjeszkedhettem. Azonban ehelyütt még kell jegyezmem, hogy egész tanulmányomnak javarésze egy felső-ausztriai nyaralónak fűi alatt íratott — csak néhány szöveggönyv és gyűjteménynek, főleg magának a régi „Convivio“-példányom alapján, mely a Giuliani hasznos, de szűk körben mozgó jegyzetein kívül a saját, írónos széljegyzeteimet tartalmazta, melyekben az első olvasáskor, évek előtt, friss benyomásaimat és tárgyi párhuzamaimat odavettem. Egyébként vajmi kevés segédkönyv, s ezeknél fogva természetesen egy és más adatnak utólagos irodalmi verificatioja, helyesbítése a nyomdai kiállítás munkája közben.

egy volgar' nyelven író, akkor még valószínűleg élő költőre alkalmaztatott. S a sonett végén ugyanaz a tényező, melyről a Convivio elmélkedéseiben oly gyakran esik szó: t. i. a „valore“, a „l'uom' valente“, mit Császár elég szerencsésen „férfias érdem“-mel adott vissza.

Itt tehát Dante, pályája elején már ez eszméktől áthatottan nyilatkozik meg.

A „De Vulgari Eloquentia“ tractátusában pedig a „*maximus Guido*“-ról szól; a Canzone maga pedig (al cor' gentil stb.) *három* helyütt idéztetik.

A Purgatorio ama csodás XXVI. énekében pedig, hol egy egész stanzán (egy sor híján három terzinában) keresztül Arnaut Dánielt bájos provençal nyelven szólaltatja meg, holott ő — Dante — maga költé e közvetlenségükben megkapó sorokat — előbb Guido Guinizellivel, árnyékával találkoзва, mély megindulással hallja nevét annak, kit „atyjának“ nevez:

... il padre

Mio e degli altri miei miglior, che mai

Rime d'amor usar dolci e leggiadre.

Dante tehát a maga „s a többi, nálam különbenyém“ (vagyis benső barátai, pályatársai) szellemi „atyjának“ nevezi Guidot. S e kitétellel, mint mondtam, a mérő-ólmot adja kezünkbe, mellyel lelke fenekéig megállapítanunk engedi a közösség kapesát, mely a flórenczi költő és korbéli elsőbbségre is „atyai“ elődjét egymáshoz fűzi.

De a fentebbiekkel talán sikerült megvilágítanom, hogy e közösségben a „dolce stil nuovo“ költőinek személyes baráti, tiszteleti vonzalmában, irodalmi összeköttetésében, *nem csupán egy új költési stílnak* tulajdonságairól van szó. Hanem egy eszmeközösségről, mely a társadalmi és politikai életre, *mindenekfelett*

pedig az emberi értéknek mérlegelésére kiterjedett s a nemesség criteriumát a lélek emelkedettségében kereste. A bolognai ghibellin nemesnek — Guido a Principi-k régi nemzettségéből való volt — költeménye kifejezést adott valaminek, ami ez ifjabb nemzedéknek lelkét, elméjét különösen eltöltötte, mozgatta. De senkit úgy, miként a Dante büszke lelkét, kinek összes művein keresztül — ami annyi, mint egész külső és belső életén — át e gondolatmenetnek folytonos rezdüléseit tapasztalhatjuk.

Nem csoportosíthatom ez alkalommal mindazon helyeket és többé-kevésbbé világos vagy rejtett vonatkozásokat, melyek a „Divina Commedia“ egyetemének három nagy régióján keresztül a pusztán származásra gőgösöket ostorozzák. A Purgatorium gúlaszerű hegységének első cornice-jén, kisarkalásán (Don Michelangelo, Sermoneta herczeg tervrajzi alakítása szerint)¹ három éneken (X—XII.) keresztül látjuk őket vezekelni. A XI-ben megszólal egy toscanai szellem (nato d'un gran Tosco), ki nehéz súlyok alatt görnyedve hajol az alázatosságra mert

Az ősök vére mely erembe lángolt
S nagy tetteik úgy elkevélyítettek,
Hogy származásunk' egy közös anyától,
Feledve — embermegvetővé tettek.²

Umberto Aldobrandini beszél itt, azon nagyúri nemzetségnek sarja, mely a X. század óta a császári érzelmű magas hűbérnemességnek birtok s uralmi ter-

¹ La Materia della Div. Com. di D. A. dichiarata in sei tavole etc. Firenze 3. kiadás.

² A Szász Károly fordítása, mely helyütt eléggé használható az általános értelem megközelítő visszaadására, ami e nehéz és subtilis anyagnak értelmezésénél műfordításban nem érhető el mindig. De a Dante tömör és lappangó vonatkozásokkal telt versszövegeibe n' csak a szözszerinti (próza) fordítás szolgálhatna a részletes magyarázatok alapjául, ha itt az eredetitől egyáltalában eltekinteni lehetne.

jeszkedését képviselte a dél-toscanai part mentén. Főleg a sienai Maremmában fekvő erődített kastélyai, hűbéreivel. De Siena erős önállósági érzetében, bárha a guelf Flórencz iránti féltékenységből szintén ghibellin — megtörte őket. Umberto maga ágyában megfojtva halt meg, egy régi városi krónika ¹ szerint a sienabeliek által felbujtatott orvgyilkosságban.

S a gög vala, mely valamennyi atyámfiaát (tutti miei consorti)
a bajba magával rántotta . . .

S ezek a régi Aldobrandeschik a XIV. század elején, midőn a Dante visionarius útja megindult, egyenes ágban már magvaszakadtak. Csak egy nagybirtokú és nyughatatlan özvegyasszony maradt utánuk, kit VIII. Bonifác egyik neposával házасított; ² majd elváltasztott, midőn az unokaöccs részére egy gazdagabb parté, a Fundi grófok utolsó nőörököse kínálkozott.

De virult a Santafige grófok igen közeli agnatusvonalá, és midőn 1311-ben VII. Henrik Rómának tartott, a ghibellin nagyurak sorában egy Santafige is felvonult fogadtatására.

S az Ubertik, a Scaligerek (Alboin della Scala), a vicoi Petrus Prefetti-k ³ Manfredi de Vico (kit a Convivio legvégén, Tratt. IV. cap., 29. — korholva említ és szintén elsőrendű szerepet játszott a Dante által oly esengve várt császár olasz útjában), vala-

¹ Andrea Dei: Cronica Sanese. Muratori SS. RR. JJ. tom. XV.

² Legalább az Ildebrandini comites (palatini) de Tuscia főágában. Margarethára nézve l. Gregorovius Geschichte der Stadt Rom. V. köt. „Nyughatatlanságát“ a legújabb kutatások még élesebb világításba helyezik.

³ E család néhány évszázadon keresztül folyton a prefectus urbis magas tisztében jelenkezik a középkori Rómában, csakhoggy e hivatali címet még olyankor is viselte, midőn e tisztet mások töltötték be. Úgy, hogy azon hypothesis merem kockáztatni, miszerint a „Petrus Prefectus“ idővel családnévvé vált, mint a „de Comitibus“, a Conti név, melyet III. Incze családja viselt, tudtommal a XIX. századeleji kihalásáig.

mennyiök, kikre ítélete lesújt: viruló főúri családok, valóságos dynasták voltak, az olaszországi ghibellin-párt fejei, Lombardiától Róma városáig; akikkel Dante személyes összeköttetésben állott. A Della Scalak-nak pedig vendégszeretetét, sőt állandó segélyezését vette volt igénybe, mint hontalan, birtoktalan száműzött. Valóban rejtély ez is, mint Dante minden műve, a kétségek s ellenmondások láncolata, amint a correlatiót köztük s életének valódi, de félhomályban elmosódó mozzanatai, forgandóságai között helyreállítani megkísértjük.

A fenti idézetek mindegyikében fel-feltűnik a „leggiadro“, amelynek nyelvünkön leginkább e szó felelne meg: *deli*. De jól mondja Tommaseo Synonim szótárában, hogy azt alig lehet lefordítani. És Wittének is ez a nézete, aki a *chevaleresque*-t említi commentár-jában¹ s a *leggiadriát*, a *chevalerie*-vel, Ritterlichkeit véli megközelítőleg visszaadhatni. Plumptre, angol fordításban: *gallant*, *gallantry*-t emleget — talán még helyesebben. A *deli* forgásnak, s az ifjúi mozgásnak egy nemét, mely csakugyan közeledik ahhoz, amit a francia *chevalerie* egyik árnyalata kifejez. Umberto Aldobrandeschi, őseinek „l'antico sangue e le opere leggiadre“ — az egész hang szerint — vitézi tetteit emlegeti, *che mi fer' si arrogante*. Mert a Dante büszke lelke csak *arrogantiát*, követelődző elbizakodást lát az Umberto tragikus indulatában (és nem „embermegvetést“, mint a fendícsért fordítás mondja).

A Guido Guinizelliről idézett fenti sorokban pedig, azok a „miei“, azok a „bensők“ említettnek, kik „édes és leggiadro? verseket“ szerzettek.

¹ Dante's Lyrische Gedichte, commentáló II. kötet (1842), mely most már alig lesz könyvtárusi forgalomban.

Milyen is az a leggiadria?

A nemességhez viszonyítva: a külső formák, a társas élet elegantiája, úriassága; mintegy tartozéka a nemesség öntudatos érzületének. Dante egy hosszú Canzone-t szerzett ezen leggiadria-ról (Poscia ch' Amor del tutto me' ha lasciato — kezdettel), mely a nemességről, a Nobilitárról szólónak közvetlen pendantja és kiegészítője. Ez is nyilván a Convivio beható tárgyalásának volt szánva; de a glossa megíratlan maradt.

Pedig a közelebbi magyarázatra ugyancsak reá-szorulna. „Nehezen érthetőnek s a formában ugyancsak mesterségesnek“ nevezi Witte a saját német műfordításának jegyzetes magyarázatában; holott lényege egészen világos. Örökölt, vérségi aristokratiáról, lovagiasságról szó sincs benne; hanem jellemzésének veleje nézetem szerint eme két sorban rejlik:

Ella e' verace insegna

La qual dimostra u' la Virtù dimora.

A külső czégér az, amely mutatja, hogy az erény hol lakozik. Tehát a benső értéknek megfelelő előkelő viselet, az élet külviszonyaiban. S a bizonyítás módja itt is az, ami a nemesség Canzone-jében, t. i. a közfelfogás bizonyos tévelygéseit czáfoló. Igen tanúságos volna ezt is homályos, erőltetett, de azért mégis kihüvelyezhető szövegében felfejteni, ami a mai napig alig történt meg. Tanúsága abban rejlik, hogy a XIII. századvégi nagy alaknak úgy feddésében, mint dicséretében alig van valami, ami a rangszerű nemesség és lovagi rend osztályszerű, hűbéries fensőségére s a conventionális fegyverforgató típusra utalna. Pedig itt határozottan valami világias, *mondain* tulajdonságról és társaséleti szereplésről van szó, minek bizonyossága, hogy

a papokat és a tudósokat külön kiveszi annak kifejtése alól — mint akikben azt egyenest gáncsolják, tőlük megtagadják: biasmata — negata.¹

Egy igen fejlett társas és szellemi műveltség tüneményeiről van itt szó, midőn a provençal-ízű „donnear“ (női cultus) elhanyagolását kifogásolja, azon blasirt, de üres fensőségi mosolygást emlegeti, melylyel a szellemesség hírért vadászszák a tömegnél a „leggiadria“ állovagjai.

Sajnálatomra, az óra haladása nem engedi, hogy tovább folytassam s e nagyérdekű tételek taglalásába bocsátkozzam.

Az eddig mondottak összevetéséből is ki fog derülni önök előtt, hogy az olasz szellem ezen szikrázásában egy új gondolatvilág, egy új élet, egy másik Vita Nuova s egy új társadalmi fejlődés nyílik meg előttünk, mely éles ellentétben áll a germán hűbéri világrendnek és röghöz, származáshoz kötött osztály-tagolatának eszméi, intézményeihez. Ez az új nemességi, lovagiassági eszmény kialakulásában egy rövid század alatt elérte azt, hogy már a XIV. század végnegyedében Franco Sacchetti, a „cittadino di Firenze“, a maga nyers elmés-ségű novelláiban, miután magyarázná, hogy a régi lovagi intézmény mennyire elkorcsosult és elváltozott, felkiált, hogy értsék meg olvasói: *acciochè . . . i lettori comprendano come la cavalleria sia morta*; ² a lovagság meghalt . . .

¹ Non e' pura Virtù la disviata;

Poich' e' biasmata,

Negata — dov' e' più virtù richiesta,

Cioè, in gente onesta

Di vita spiritale,

O d'abito che di scienza tiene.

² Le Novelle di Fr. S. 153-ik novella. Példányom a Le Monnier-féle florenczi hű szövegkiadás.

Csakhogy Dantenél még e szó *cavalleria* sem fordul elő, sem nemességi elmélkedéseiben, sem a Div. Commediában, ha ez utóbbiban hellén hősök és az Arthur mondakörbeli Tristán és Lancelot (utóbbi a Convito-ban) „Cavalieri“ néven jelenkeznek is. Különben mintha a „Cavalleria“ előfordulna a Színjátékban, de mennybéli szentek vagy angyalok *seregére* alkalmazva.

Mert Dante a *Civilitas*¹-nak, az emberi nem szellemi s erkölcsi kiművelése, fejlődésének nagy hirdetője — és maga is egyik világtörténelmi úttörője; még ha korának és kezdetlegesebb időknek szörnyalakjait éles világításban mozogni látjuk, szinte lélegzetüket érezzük az Isteni Színjáték nagy történelmi synthesisében.

E Civilitasnak intézményeül, szervezetéül jeleneknek a középkor nagy egyetemei is. Vezéreikül pedig ama nagy ghibellin romanisták, glossatorok, kik a római jog legnemesebb hagyományaival nemcsak a császárság jogait — Jura Monarchiae — hanem egy-szersmind az embernek elévülhetetlen *természetjogát* a barbarok vérségi és rendi jogelvei- és társadalmi szervezetével szemben megvédeni, fenntartani bírták.

E Civilitasnak Szent-Lélek-lovagjaivá² üttetni, ez az a nemesség, melynek elérése az Önök valódi hivatása és majdani legfőbb jutalmául int, — ifjú barátaim.

¹ Fr. X. KRAUS Dantejében ugyanez az eszme (769. l.) s a Civil. szava, mit ide jegyzek az eszmemenet találkozásaképen — mert e tanulmány alapfelfogásában és főbb részleteiben, hol forrást nem idézek, semmi sem kölcsönzött.

² Talán szabad e Heine-Gutzkowi fordulattal élnem, mikor egy FOGAZZARO is, abban a nevezetes felolvasásában (Páris, 1907 januárjában), „Pietro Selváról“, a liberális katholicismus megszemélyesítőjéről (Il Santo-ban), a „chevaliers du Saint-Esprit“-ről beszél.

VI.

És Dante nem is felejt el megjelölni az utat, mely e nemesség eléréséhez vezet.

Mint a Guido Canzonéjában, úgy Dantenél is felső hatalmak kegyes adományaként — solo Iddio — születésekor száll a kész lélekbe a nemes mag — a *boldogság* (felicità) magvával (vagy magvául?), mely némelyeknek, keveseknek (ad alquanti) jutna osztályrészül.

Ám a „Convito“ szövege itt egy toldást tartalmaz, melyről a Canzone nem tud, s amely egy egészen új perspectivát nyit a *nemesség keletkezése és terjesztése* tekintetében.

„Amint ez a mag rossz gondozás mián és mert csírája balul sarjadzik, nem éri el czélját, a legfőbb boldogságot: úgy megtörténhetik, hogy oltás és tenyésztés által (per via d'insetazione e coltura), még ott is, hová ez a mag kezdettől fogva nem esett, egy későbbi folyamatban még beoltható, úgy hogy igenis eléri ezt a czélt (frutto). Olyan mód ez, melynél fogva a másnak természete (értsd: jobb természete) egy különböző gyökerre oltatik. S azért senki sem menthető: mert ha születése gyökerénél fogva valamely emberben nem lenne meg ez a Vetés, azért ugyancsak bírhatná belé-oltás által. Így esett, hogy tényleg annyi emberbe belé lett oltva, mint amekkora azoknak száma, kik magukat a jó gyökértől eltéveszteni engedték.“ (XXII. fej.)

Ez a hely, amennyire ez irodalmat áttekintém, sohasem méltattatott nagy horderejéhez képest. Itt ugyanis az emberi lélek nemessége, nemesedésének egy új módja jelöltetett meg, mely teljesen különbözik ama természetfeletti tényezőkétől, melyek hatását maga a XXI. fejezetben „per via theologica“ magyarázandóknak mondta. A középkor speculatioja lélek-

tanában egy új hatóerőnek működését és kiterjesztésének kötelességét hirdeti, mely független a túlvilági lényeknek ellenőrizhetetlen befolyásától. Az emberi léleknek tervszerű fejlesztése ez, mely alapfeltétele magának a társadalmi fejlődés önálló folyamatának. És lételve mindennek, amit bármily alakjában tervszerű, céltudatos *iskolának*, erkölcsi ismereti *nevelésnek* nevezünk.

De mi az a legfőbb boldogság, melyhez az igaz nemességre idomított, vele megtelt lélek elvezet?

Dante feleli s a középkori gondolkodás szokásos transcendentális allegorikus érvelésével bizonyítja, hogy az a *contemplatio*.

Folyton ismétli és variálja a praemissát, hogy a lélek gyakorlásra (uso), működésre rendeltetett, amely kétféle: a cselekvő (gyakorló) s a szemlélő (*pratico e tanto quanto operativo e speculativo*); mind a kettő felette élvezetes — de boldogsággal teljesebb a szemlélő — *lo speculativo*. „És hogy ez utóbbi boldogságot kell keresnünk és nem a cselekvő életet, azt a Márk evangéliuma tanítja, ha azt jól megnézzük.“ Beszéli Márk, hogy a három Mária t. i. a Magdalai és Jakab anyja és Mária Salome elindultak, hogy megtalálják a Megváltót síremlékében (monimento), de azt nem találták, hanem helyette egy fehérbe öltözött ifjúval találkoztak, ki mondá nekik: ti az Üdvözítőt keressetek, és én mondom nektek, hogy ő nincs itt; de azért ne féljete, hanem menjete és mondjátok tanítványainak és Péternek, hogy Ő (t. i. Jézus) előttük fog járni Galileában és ott meglátjátok őt, amint mondotta néktek.¹ Ezen három nő alatt érteni lehet a cselekvő

¹ Én itt a Dante szövegét kívántam szószerint visszaadni, mely már annyiban is eltér az Újszövetség eredetijétől s a Vulgától, hogy két verset összevont.

élet három felekezetét (iskoláját) t. i. az epicureusokat, a stoikusokat és a peripatetikusokat, kik a síremlékhez mennek, t. i. a jelenvaló világhoz, mely a romlásos dolgoknak tartálya, és keresik az Üdvözítőt, t. i. a boldogságot és azt nem találják, hanem találnak egy fehérbe öltözött ifjat, aki a Máté és a többinek bizonyága szerint, az Isten Angyala volt. Máté mondja: „Az Úr Angyala leszállt az égből és odajárulván, elhengeríté a követ és reáült; az ő tekintete rideg vala, mint a villámlás és a ruhája, mint a hó.“

Ez az Angyal a mi Nemességünk, mely az Istentől jön: „s ő mindegyik felekezetnek mondja, azaz bárkinak, aki a boldogságot (beatitudine) a cselekvő életben keresi, hogy az ott nincsen; hanem mondják meg a tanítványoknak és Péternek, azoknak, akik keresik s azoknak, akik eltévelyedtek, mint Péter, aki megtagadta, hogy a boldogság elibjük fog kerülni Galileában, vagyis a speculatióban, az elmélkedésben. Mert Galilea annyit tesz, mint fehérség, s a fehérség olyan szín, melyben több az anyagi fény (la luce corporale), mint bármely másban; s így a szemléletben (Contemplatio) több a szellemi fény, mint bármi másban e földön“ . . . . De nem folytathatom tovább a Dante mélyértelmű fejtegetéseit a legfőbb boldogságról.

Ámde Önök, tisztelt hallgatóim, most szemök előtt látják a nemességet magát. Mert Dante apodictikus bizonyossággal mondja, hogy az a Máté által említett Angyal, az a Nemesség.

Úgy hiszem, mi is minden habozás nélkül elfogadhatjuk állítását. Igen, a Nemesség az az Angyal, melyet csak az üdv keresésére indulva előtalálunk.

Azután vannak társadalmak, amelyeknek felfogása, öntudata a nemességről oly alanti, hogy csak az

Úr Angyala lehet képes megmutatni nekik a felemelkedés útját. Mert ezen igaz nemesség nélkül semmi közállomány, sem az állítólagos „aristokratiák“, sem a „tisztá demokratia“ nem tud élni. Különben felmerülne a kérdés, amely Angliában egy-két évtized előtt oly sokat vitatott volt: érdemes-e ez életet élni — is life worth living?

Szabadjon közbevetőleg megjegyeznem, hogy amily fenséges, olyan merész a Dante allegorikus képlete. Mert itt a hit legfensőbb rejtélye s a feltámadás dogmai symboluma egy eszmei igazságnak képletes symbolumává változik át.¹

Az élet maga pedig átváltozik a léleknek folytonos útjává ama fehér országon, a szemlélet Galileáján keresztül. Minden főbb állomáson, minden életkoron keresztül a lélek, „l'anima . . . dal principio, ch'al corpo si sposa La mostra infin la morte“: „mutatkoznak a jelek, melyekről megismerhetni a nemes embert.“ (Conv.)

Ubbidente, soave e vergognosa
E' nella prima Estate.
E sua persona adorna di beltate
Con le sue parti accorte.

¹ Bármilyen eredeti is kivitelében, nekem úgy látszik, mintha ez is a Guido Guin. Canzone-jének második részéből nyerte volna első impulzusát; anélkül, hogy ezen előbbi a Dante conceptiójának magasztalára, merészségére emelkedett volna. Ott, t. i. az Isten ítélőszéke előtt kérdőre vonatott, hogy a nő dicséretében az égis ért, „hiú szerelemre gyúltál (E desti in vano Amor) hamis látszatokban, mintha az én (Isten) kép-másom lenne“. És magasztalta a nőt, mint ahogy csak Istent illeti. Mire a költő feleli:

„... Tenea d'Angel sembianza
Che fosse del tuo regno:
Non mi sie fallo, s'io le posi amanza.“

(Angyalhoz hasonlított, ki birodalomból való — ne ródd fel bűnül, ki szerettem.) Körülbelül ezen eszmetársulásban támadhatott a Máté Angyala a Dante magasztos képelmében.

Vagyis:

Engedelmes, nyájas és szemérmes

Az első életkorban;

Személyét szépséggel ékíti

A test arányos rendje képzésében.

A Dante sajátágos életkor-osztályozásában, „életünk feszített ívének“ közepén *innen*, mint az ifjúságnak (Adolescenza) nemessége *ezekben* nyilvánul: engedelmesség, játszani kellem s a benső tartózkodó szégyenérzetek egész skálája, s a testi ékesség: „ez az a négy dolog, melyet a jó természet e kornak ád, mint amelyek szükségesek, hogy a helyes élet városába beléphessen“.

Az atyák, a mesterek és koridősbek iránti hála — tisztelet és engedelmesség. A nyájas, kedves magaviselet, mely az ifjú bája s amely a barátok szerzésének korában vonzóvá vagy eltaszítóvá (grazioso ovvero lo contrario) tesz az embert.

Végre, mint mondtam, a *szégyenérzetek* egész skálája — egy fényes lélektani árnyalás — az ámulás, a szemérem s a restelkedés ösztönei s indulatai között. Így: „a szemérem a lélek visszahúzódása a rút dolgoktól félelemből, hogy ezekbe beleesni találhatnánk. (Lo Pudore è un ritrimento d'animo da laide cose con paura di cadere in quelle.)“ A belső nemességnek öntudatlan iskolája ez.

De nem folytathatom tovább. A férfikor, az öregség — az aggkor mind nemességi jellemvonásait nem is érinthetem. Csak köszönhetem azt a megkapó allegóriát, melylyel az Urához visszatérő lelket ábrázolja, a „Pharsalia“ egyik megható részletének áthasonításával. Abban t. i., melyben Lucanus elbeszéli, hogy a polgárháború küszöbén mint kéri Catot előbbi felesége, hogy vénségére újra vegye el és mint köttetik e nász a

római házasság minden formasága nélkül egyszerűen, bensőn.¹ *Marcia*, „ki alatt a nemes lélek értetik“, ki elvált (az utikai) Catotól, attól, „ki legméltóbb a földi emberek között, hogy Istent jelképezze“ és Hortensius-hoz ment másodszor nőül — most, hogy ez, a cselekvő élet jelképe, kimúlt, öregén visszakéredzkedik első urához, hogy elmondhassa: „mint a Cato felesége haltam meg és hogy te nem kergettél el, hanem jó szívvvel újra nőül vettél.“

„Óh boldogtalanok és alacsonyszülöttek (malnati), kik az életből inkább akartok megválni a Hortensius, mint a Cato neve alatt. Pedig mi szép annak nevével befejezni, amit a nemesség jeleiről mondhatánk, mert benne a nemesség valamennyi jele mutatkozik, minden életkoron keresztül.“

S az ő Cato-képzetével Dante — mint a Színjátékban — a legmagasabb erkölcsi eszmény mértékét akarja jelképezni. De ezzel énekét be nem végzi, hanem újra harczol a régi balítéletek ellen, s a Canzone-t útnak indítja a tévelygőkkel szemben (contra gli erranti). De egyszerűsmind inti, hogy útközben térjen be Madonnához, ki a *Philosophia*, „és mondja néki, Barátnőnkéről (a Nemességről) énekelek:

Tu le puoi dir' per certo:

Io vo parlando dell'amica nostra.

S így barátnőjének nevezi azt (t. i. a bölcseletet), „kinek sajátos lényege (la propria ragione e' nel secretissimo della divina Mente!) az isteni Elme legbensőbb redőibe van rejtve.“

S ez a Dante végszava. Nemcsak a *Convito*-ban betűszerint; hanem az egyetemes conceptiójának magva-

¹ Lásd a *Pharsalia* II. könyvében az egész megkapó drámai epizódot. 328—391. sorok.

és végszáváúl: Lényünk nemessége, mely az élet tévetege vadonán — per la Selva erronea — keresztül a bölcseséget keresi legmélyebb rejtekében az Istenségnek, amely maga is „Elme“ — szellem.

Vonják le ezekből tanúságaikat, tisztelt hallgatóim.

Én nem azért idéztem fel ezeket, hogy a középkori lélek, a középkori történet egyik leglényegesebb fejezetéről nyujtsak Önöknek fogalmat; holott a magyar társadalomnak tényleg alig van képzelete róla, hogy mi képezi e történetnek lényegi tartalmát.

És nem is egy *Lectura Dantis* tartása végett, öncélul, önmagáért.

Hanem célom volt megmutatni, mily gyönyörűségek szerzésére jogosítja Önöket a bevezetésül említett kiváltság: elmélyedni a szellemiekben; felidézni, taglalni a multak és jelennek mozgató eszméit és felfrissülni szépségük forrásánál.

Az egyetlen kincs, melyet életünk alkonyán az élet csalódásaiból, reményeink hajótöréséből menthetünk.

Az ifjú pályakezdő csak lassú türelmes munkával szerezhetheti azt. De a magas jutalom kilátása bátorítsa, lelkesítse Önöket! E kívánsággal és reménynyel az 1907/08-iki tanévet ezennel megnyitom!
